

Den uløselige klimakrisen

Spillteori og læringspsykologiske modeller kan forklare hvorfor vi ikke har klart å løse klimakrisen.

TEKST

Sigmund Elgarøy

Jon Arne Løkke

PUBLISERT 1. november 2024

EMNER

klimakrise

Klimapsykologi

klimapolitikk

spillteori

læringspsykologi

BOK *Etikk og bærekraft - et psykologisk perspektiv*

FORFATTER Mads Nordmo Arnestad **FORLAG**

Fagbokforlaget **ÅR 2023 TEKST**

Sigmund Elgarøy og Jon Arne Løkke

Klimakrisen er ekstremt utfordrende å løse. I motsetning til været er klimaet abstrakt, globalt og måles over lange tidsperioder, noe som øker den psykologiske distansen vi møter klimakrisen med. Tiltakene som kreves for å holde global oppvarming godt under to grader, som Paris-avtalen forplikter oss til, er omfattende og kompliserte. Dessuten finnes det mange og til dels motstridende syn på hva som er gode løsninger.

Klimaengasjerte aktører har en rekke velmente forslag til hva vi bør gjøre, som til nå ikke har ført frem. Dette har fått den britiske filosofen og aktivisten Rupert Read til å hevde at klimakrisen ikke er en krise som kan løses, men en permanent tilstand som vil forverres, og som vi må leve med (Westminster Quakers, 2023). I boken *Etikk og bærekraft – et psykologisk perspektiv* presenterer forfatter Mads Nordmo Arnestad en rekke psykologiske utfordringer som står i veien for gode klimaløsninger. Boken tar for seg et bredt spekter av psykologisk forskning som på ulike måter viser hvordan vi faktisk handler og tenker, og at mange av klimaaktivistenes oppfordringer er ganske urealistiske i praksis. Med bakgrunn i empiri kommer han også med forslag til hva vi, mer realistisk, kan prøve å få til. Bokens psykologiske hovedbidrag kan oppsummeres som at det ganske enkelt må være lønnsomt og enkelt å forurense mindre, samtidig som det bør bli dyrere å forurense, med flere opplevde negative konsekvenser. Hvis ikke vil folk i liten grad ta klimavennlige valg.

Motkontroll og klimakrisen

Alle norske regjeringer har hatt som prinsipp å ikke blande seg direkte inn i folks valg som forbrukere, selv om utslipp fra privat forbruk direkte og indirekte står for brottdelen av de totale utslippene (Miljødirektoratet, 2024). Tiltak som forbud, kvotering og rasjonering kunne redusert forurensende forbruk kraftig, men vil antakeligvis være upopulære og dermed politisk vanskelig å gjennomføre. Slike inngripende og restriktive tiltak kan føre til ulike former for såkalt motkontroll fra innbyggerne og velgerne. Begrepet motkontroll («countercontrol») ble innført av Skinner i boken *Science and Human Behavior* (1953, se særlig kapittel 20) og er en del av Skinners analyse av sosial og interpersonlig atferd. Det dreier seg om at personen som blir forsøkt påvirket eller kontrollert, motsetter seg forsøket på kontroll, noe som i Skinners terminologi vil si manglende forsterkning av påvirkerens atferd. Påvirkeren kan forsøke å innføre regler, forbud, avgifter og skatter. Den som blir forsøkt påvirket, setter seg til motverge og straffer kontrolløren med kraftige debattinnlegg, sabotering av reglene og skifte av partitilhørighet. Målet med motkontrollen dreier seg om frihet fra kontrollørens atferd og i vårt tilfelle frihet fra statlige inngrep i folks forurensende forbruk.

«en klimapolitikk som lar det være opp til den enkelte å (...) ta klimavennlige valg eller ikke, har liten sjanse til å lykkes»

Det er foreslått tre hovedformer for motkontroll som er relevante for klimakrisen (Delprato, 2002): 1) opposisjon og aggresjon i form av kraftig kritikk av tiltakene og politikerne, samt stemmeflukt fra politiske partier, 2) unngåelse og flukt i form av at folk saboterer iverksettelsen av tiltakene, og 3) passivitet i form av likegyldighet og manglende stillingtaking til klimaspørsmål. I møte med klimakrisen er motkontrollen så sterk at myndighetene fortsatt foretrekker å bruke indirekte og mindre inngripende

metoder, som avgifter, for å påvirke folks handlinger, i tillegg til å satse på at folk tar klimabevisste valg. I en studie av 13 norske kommuners potensial for klimaplanlegging og endring (Westskog et al., 2022) ble det blant annet konkludert med at livsstilsendringer, som blant annet innebærer mindre motorisert transport hos innbyggerne, er vanskelig å få til og er en endring «... that many municipalities resist to confront and not at least to implement» (s. 14). Kontrasten til de svært inngripende koronatiltakene, som hadde bred politisk støtte, er slående. Samtidig er det viktige forskjeller mellom klimaproblemet og pandemien. Klimakrisen kan ikke løses nasjonalt, mens folk flest hadde stor tillit til at de norske koronatiltakene ville begrense smitten her til lands, og ikke minst at de var midlertidige.

Etikk og bærekraft redegjør for forskning som viser at en klimapolitikk som lar det være opp til den enkelte å avgjøre om man skal ta klimavennlige valg eller ikke, har liten sjanse til å lykkes. Nordmo argumenterer mot at vi bare kan basere oss på frivillighet, og at folk handler «klima-rasjonelt» ut fra en høy klima-moral. Modellen med frie forbrukere som handler rasjonelt i et fritt marked (som baserer seg på økonomiske modeller), egner seg ikke til å løse klimaproblemet, så lenge det ikke er sterke økonomiske og praktiske insentiver for å ta klimavennlige valg.

Spillteoretiske tilnærminger til klimakrisen

Arnestad presenterer flere typer forskning og teoretiske modeller som understøtter at å satse på individers klimavennlige valg ikke er løsningen. En er spillteori og «klimafangens dilemma»: Hvis alle eller veldig mange, inkludert meg selv, lever klimavennlig (som også innebærer å forsake ting man ønsker seg), vil alle tjene på det ved at vi «redder» klimaet. Ser vi rundt oss, virker ikke dette som et særlig sannsynlig scenario. Hvis relativt få lever klimavennlig, men jeg gjør det, betyr det at jeg forsaker ting jeg ønsker meg, men likevel uten at klimaet reddes. Hvis ingen (heller ikke jeg) lever klimavennlig, får jeg i hvert fall (en stund, til klimakrisen rammer også meg) de godene jeg ønsker meg, selv om klimaet uansett ikke «reddes». Hvis veldig mange lever klimavennlig, men jeg ikke gjør det, får jeg i pose og sekk. Så hva velger jeg å gjøre? Det mest logiske er å ikke leve klimavennlig. Det er også slik folk flest velger, gitt liknende psykologiske forsøk (s. 104–105).

Her spiller også det velkjente problemet om ansvarsdiffusjon inn, nemlig at vi vanligvis foretar oss mindre jo flere personer som deler ansvaret for å gripe inn i en situasjon (s. 124). Dette er demonstrert eksperimentelt på ulike måter, og vi kjenner det også igjen fra dagliglivet. Hva klima/miljø angår, ser vi dette både på individnivå og på nasjonalt nivå.

Fellesgodespill (s. 124) går ut på at en gruppe mennesker får utdelt en lik sum penger hver. De kan velge å putte dem i en felles pott, som dobles og fordeles likt på alle, eller de kan beholde alle, eller noen, av pengene selv. Man kan ikke se hva de andre spillerne gjør med sine penger. Det optimale spillet er om alle legger alt i potten, siden pengene da vil dobles og fordeles likt. Slik får alle spillerne dobbelt så mye som de startet med. Men dette forutsetter at man stoler på hverandre. Det finnes nemlig en bedre mulighet

for hver enkelt, nemlig at jeg beholder alle mine penger, mens de andre gir alle sine (eller en del av sine) til fellespotten. Jeg får jo uansett en lik del av potten, uavhengig om jeg har gitt av mine penger eller ikke. Så også her er det mulig å få i pose og sekk. Empirisk viser det seg at folk deler seg i tre cirka jevnstore grupper: Personer i den ene gruppen satser på å være gratispassasjer, det vil si ikke gi til potten uavhengig av hva de andre gjør; den andre gruppen gir, men hvis de ser at andre ikke gir, vil de i neste runde slutte eller gi mindre, mens personer i den tredje gruppen vil fortsette å gi til fellespotten uansett. Et annet sentralt funn er at jo flere spillere, jo mindre bidrar de frivillig til fellespotten. Hvis vi kan tenke på klimatiltak som et fellesgodespill hvor alle på jorda deltar, så blir konklusjonen at det er lite sannsynlig at frivillige, selvpålagte restriksjoner fra forbrukere kan løse problemet.

Psykologisk distanse

Hvilken avstand vi har til hendelser, påvirker hvordan vi tenker rundt dem. Flere innspill fra økonomisk tenkning i psykologien omhandler temporal nedskriving («discounting»), som dreier seg om at forsterkende hendelser mister verdi avhengig av tid til hendelsen (s. 158). Nåtids-bias, eller temporal nedskriving, innebærer at vi foretrekker å få noe før heller enn siden. Det klassiske oppsettet i diskonteringslitteraturen er en valgsituasjon: 1000 kroner her og nå eller 2000 kroner om et år? Det gjennomgående funnet er at folk velger den umiddelbare utbetalingen, Small Soon (SS), fremfor den langsiktige gevinsten, Large Later (LL).

«jo nærmere folk føler seg klimakrisen (...), jo større er motivasjonen for å gjøre klimavennlige atferdsendringer»

Senere teoriutvikling tar også for seg andre typer avstand enn tid. Teorien om mentale konstruksjonsnivå (Construal Level Theory, CLT) innebærer at den psykologiske avstanden til en hendelse påvirker hvordan vi tenker. CLT og diskonteringsteori spilles opp i bokens kapittel 5, og begge teorier bør være relevante for eksempelvis politiske beslutninger – særlig hvordan beslutningstakere tenker om fremtiden i det de beslutter. Det er formulert fire dimensjoner som angår psykologisk avstand i CLT: den temporale dimensjonen, den spatiale dimensjonen, den sosiale dimensjonen og den hypotetiske dimensjonen.

Den tidsmessige – temporale – avstanden er høy om du tenker langt inn i fremtiden og kort om du har et her-og-nå-perspektiv. Litt slagordmessig dreier det seg om at klimabeslutninger innebærer å «ta fremtiden inn i nåtiden». Det betyr at man må forestille seg de fremtidige konsekvensene av klimaendringene i beslutningene som fattes nå. Den romlige distansen eller spatiale dimensjonen er høy om du tenker på steder langt borte, og kort om du tenker på hendelser i ditt eget nærmiljø. Den sosiale

distansen dreier seg om at det er forskjell på om du tenker på deg selv eller en nær venn kontra noen du aldri har truffet. Dersom vi tenker på helt abstrakte personer som «folk flest», er den sosiale distansen stor. Den siste dimensjonen dreier seg om hypotetiske, eller tenkte, opplevelser versus reelle opplevelser – jo større grad av ekte opplevelser, jo mer konkret og praktisk er tenkningen. Det finnes noe belegg for å hevde at jo nærmere folk føler seg klimakrisen på de fire dimensjonene, jo større er motivasjonen for å gjøre klimavennlige atferdsendringer (s. 160).

Selvkontroll-begrepet er også relevant for klimaatferd. En rekke avgjørelser er lønnsomme på sikt, men kjedelige eller belastende å ta inn over seg. Selvkontroll dreier seg i hovedsak om at temporalt utsatte og abstrakte konsekvenser (LL) får forrang foran temporalt umiddelbare og spesifikke konsekvenser (SS). Slik sett er det likhetstrekk mellom regelmessige sjekker av helsetilstanden, pensjonssparing og klimaatferd – SS vinner for ofte over LL. Vi har tidligere minnet på at læringspsykologien kan ha viktige bidrag i møte med klimakrisen (Elgarøy & Løkke, 2023). Slagordmessig og med et nikk til Skinners operante kammer eller skinnerboks dreier læringspsykologien seg om å få flere til å trykke ned spaken merket «LL» og færre til å trykke ned spaken merket «SS».

«Vi vil gjerne fremstå som moralske og lite egoistiske, og handler mer moralsk når andre ser oss»

Sosial kontroll og egoisme i klimakrisen

Et viktig poeng i boken er at vi stadig står i et spenningsforhold mellom det moralske / hensyn til andre og fellesskapet og det egoistiske, altså hensynet til meg selv. Vi vil gjerne fremstå som moralske og lite egoistiske, og handler mer moralsk når andre ser oss, noe som understreker betydningen av sosiale relasjoner, samarbeid og gode forbilder i klima- og miljøtiltakene (s. 107). For eksempel kan informasjon om eget strømforbruk sammenliknet med naboenes, kombinert med tips om energisparing, føre til langvarig reduksjon av folks forbruk, selv om økonomiske insentiver er fraværende (Bator et al., 2019). Dette er et godt eksempel på hvordan sosiale kontrollmekanismer kan bidra til å begrense effektene av klimakrisen på lokalt plan.

Rasjonalitetens begrensninger

Klimaforskere og -aktivister hevder at en vesentlig grunn til at folk ikke handler mer klimavennlig, er at de mangler kunnskap. For eksempel sier Greta Thunberg at «The sustainability crisis is a crisis of information not getting through» (Kinsman, 2022). Hvordan er det mulig å mangle kunnskap når mediene har vært fulle av klimastoff i årevis? Etikk og bærekraft gjør dette mer forståelig. Arnestad redegjør for system 1 (S1)- og system 2 (S2)-modellen, popularisert gjennom Daniel Kahnemans bok *Thinking, Fast and Slow* (2011), men som ifølge forfatteren kan føres tilbake til William James. S1 genererer automatisk intuisjoner om alt mulig, og fungerer bra på områder hvor gode

intuisjoner har hjulpet oss evolusjonært, men kan bomme stygt på andre typer situasjoner eller temaer. «S1 bommer på klimakrisen, samtidig er S1 mer motiverende», skriver Arnestad (s. 64). Vår evolusjonshistorie har ikke fremmet gode intuisjoner på så abstrakte og komplekse problemer som klimaendringer.

Et annet aspekt ved rasjonalitetens begrensninger er motivert resonnering (s. 238 ff). Vi oppsøker kunnskap og argumenter som støtter vårt syn, og stoler mer på det som støtter det vi allerede tror. Vi leser motargumenter mer kritisk enn vi leser argumenter som støtter vår oppfatning. Dette gjelder høyt utdannede folk minst like mye som folk med lavere utdanning. I tillegg har vi internett-algortimene, som sørger for at vi mates med stoff som likner på det vi allerede ser på. På netttora havner vi med likesinnede, noe som kan ha en forsterkende effekt på de holdningene vi allerede har. Disse teknologiske dynamikkene kan bidra til å forklare hvorfor vi fortsatt kan se funn som at en fjerdedel av folk i Norge ikke tror klimaendringene er menneskeskapte (Peritia, 2022).

Hvem har ansvaret?

Men hvem har egentlig ansvaret for å løse klimakrisen? Har også bedriftene som produserer det vi konsumerer, et ansvar? Arnestad tar ikke klar stilling, og konkluderer med at både individer, bedrifter og stater har ansvar for å løse klimakrisen. Vi kunne ønsket oss et tydeligere syn på hva vi bør forvente fra næringslivet, gitt at vi står overfor en eksistensiell krise for menneskeheten.

Det som ikke nevnes i drøftingen av bedrifters ansvar, er hvor aktivt mange mektige selskaper, spesielt i USA, har motarbeidet (øvet motkontroll overfor) både klimaforskning og politiske tiltak for å redusere utslipp ved å trekke forskning i tvil, gå til personangrep på profilerte forskere og beskyldt dem for fusk, og initiere «folkelige» opprør mot statlige tiltak. Dermed har de bidratt til å polarisere debatten og til å stanse eller forsinke statlige reguleringer som kunne ha dempet den klimakrisen som vi nå befinner oss i. Et eksempel er den vellykkede kampanjen, finansiert av mektige næringsinteresser, for å stanse en karbonskatt som Clinton-regjeringen prøvde å få gjennomført i 1992, og som kunne vært et virkningsfullt tiltak og et sterkt signal til andre land om at USA ville gjøre sitt i kampen mot klimakrisen. Dette er godt dokumentert, blant annet av vitenskapshistorikeren Naomi Oreskes (Oreskes & Conway, 2010), og burde vært omtalt i boken når man først er inne på selskapers rolle, siden dette er en del av forklaringen på hvorfor vi ikke har kommet lenger til tross for kunnskapen om alvoret i problemet. Problemer med næringsinteresser som bremsekloss finner vi også i Norge. Klimautvalget 2050 bestilte en delrapport om maktforhold i norsk klimapolitikk, som konkluderer med at særinteresser, som olje- og gassbransjen, har for mye makt (Gulbrandsen & Handberg, 2023).

Det er fruktbart å prøve å forstå hva psykologien kan bidra med, så vel som hvor dens begrensninger ligger, i møte med alvorlige samfunnsproblemer. Arnestad lykkes i sin bok med å demonstrere at vi ikke kommer langt med utelukkende individfokuserende forsøk på å takle klimaproblemet. Det må i stor grad løses politisk, og da er vi naturligvis inne på maktutøvelse og maktforhold. Psykologien kan bidra til bedre

beslutninger hos de som har mest makt, for eksempel ved å skape bevissthet om psykologisk distanse og langsiktig gevinst (som å redde klimaet) fremfor kortsiktig vinning (tilfredsstillelse av umiddelbare behov (SS vs. LL). I et intervju blir Daniel Kahneman (Wharton School, 2016) spurt om han har blitt bedre til å ta beslutninger etter som han har jobbet så mye med beslutningspsykologi. Han svarer at det har han nok ikke, i hvert fall ikke når det gjelder store og viktige beslutninger. Så vi skal kanskje ikke være for optimistiske. Å flytte hovedansvaret for klimakrisen og dens løsning fra folk flest til de som sitter med makten i politikk og næringsliv, er kanskje å henge bjella på katten, men om bjella får katten til å endre atferd, det kan vi ikke ta for gitt.

Merknad. Ingen oppgitte interessekonflikter.

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 61, nummer 11, 2024, side 790-795

TEKST

Sigmund Elgarøy

Jon Arne Løkke

+ Vis referanser

Bator, R.J., Phelps, K., Tabanico, J., Schultz, P.W. & Walton, M.L. (2019). When it is not about the money: Social comparison and energy conservation among residents who do not pay for electricity. *Energy research and social science*, 56(5). <https://doi.org/10.1016/j.erss.2019.05.008>

Delprato, D.J. (2002). Countercontrol in behavior analysis. *Behavior Analyst*, 25(2), 191-200.

Elgarøy, S. & Løkke, J.A. (2023). Arven etter Skinner: psykologiens bidrag i møte med klimakrisen. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 60(3), 136-141. <https://psykologtidsskriftet.no/fagessay/2023/03/arven-etter-skinner-psykologiens-bidrag-i-mote-med-klimakrisen>

Gulbrandsen, L.H. & Handberg, Ø.N. (Red.). (2023). Hvem har makt i norsk klimapolitikk? (FNI-rapport 2/2023). Fridtjof Nansens Institutt. <https://www.fni.no/publikasjoner/hvem-har-makt-i-norsk-klimapolitikk-15-bidrag-og-en-analyse-pa-tvers>

Kinsman, J. (2022, 15. november). Greta Thunberg on how we all can be climate positive travellers. *Condé Nast Traveller*. <https://www.cntraveller.com/article/greta-thunberg-on-how-we-can-be-climate-positive-travellers>

Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.

Miljødirektoratet. (2024, 8. januar). Utslipp av klimagasser fra norsk forbruk er beregnet. <https://www.miljodirektoratet.no/aktuelt/fagmeldinger/2024/januar-2024/utslipp-av-klimagasser-fra-norsk-forbruk-er-beregnet/>

Oreskes, N. & Conway, E.M. (2010). *Merchants of Doubt*. Bloomsbury Press.

Peritia. (2022). Public perceptions on climate change. The Policy Institute. <https://www.kcl.ac.uk/policy-institute/assets/peritia-climate-change%E2%80%8B.pdf>

Skinner, B.F. (1953). *Science and Human Behavior*. Macmillan.

Westminster Quakers. (2023, 26. april). The horrible, wonderful truth about climate - Rupert Read - Salter lecture 2023 [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=hX9soctwBsQ&t=1808s>

Westskog, H., Aarsæther, N., Hovelsrud, G.K., Amundsen, H., West, J.J. & Dale, R.F. (2022). The transformative potential of local-level planning and climate policies. Case studies from Norwegian municipalities. *Cogent Social Sciences*, 8(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2022.2033457>

Wharton School. (2016, 15. juni). Daniel Kahneman & Daniel Pink [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=BECqpJdvte8>